

udvikling. Hvis man skal i dybden, er det i høj grad et spørgsmål om at skaffe tilgængeligt kildemateriale. Det kan være svært. I finansverdenen er diskretion ikke kun en æressag. Det er en livsbetingelse, måske også efter at gravskriften er lavet. For finansverdenen er en jungle. Og kun få af de involverede ønsker at se dens love fremstillet på tryk. Det er en skam.

Ole Lange

HANS KIRCHHOFF (red.): Den 2. Verdenskrig. Bind 1: Henning Poulsen: Hitlers krig 1939-1941, Hans Kirchhoff: Hitlers Europa. Billedredaktør: Knud Ryg Olsen. Gyldendal, 1989. 336 s.

Under redaktion af lektor Hans Kirchhoff er nu udkommet et oversigtsværk i to bind om Den Anden Verdenskrig, hvoraf første bind, der er skrevet af professor Henning Poulsen og af redaktøren selv, skal anmeldes her. I modsætning til bindets titel dækker det perioden fra 1918 til krigens slutning, men for så vidt angår tiden 1941-1945 dog kun for visse temaers vedkommende. Resten vil blive behandlet i bind 2.

Det nævnes i forordet, at det er første gang, at danske faghistorikere fremlægger en samlet 2. Verdenskrigshistorie. Det er ikke rigtigt, for professor Sven Henningsen dækkede i sit værk, *Det Tyvende Århundrede*. København 1972, det samme tema. Men forordet har ret i, at den voldsomme strøm af bøger om emnet naturligtvis med mellemrum skaber behov for en ny fremstilling. I dette nye værk føres vi rundt i de mange problemer af kyndige folk. Den udvalgte litteraturliste viser den brede orientering i den omfattende videnskabelige litteratur, selv om et udvalg altid kan diskuteres. Det burde f.eks. nok være nævnt, at Klaus Hildebrands bog om det 3. Rige nu foreligger i en udvidet og revideret version fra 1987 (s. 326). Bind 1 er rigt illustreret, og billedteksterne holder sig, med få undtagelser (s. 52, 288), nøje til fremstillingens tekst.

Det har været forfatternes hensigt også at inddrage hverdagshistorien, men det sker stort set kun i de afsnit, der kaldes »Sideblik«, små afsnit i småtryk ligesom kulturafsnittene i de gamle historiebøger. Denne hverdagshistoriske indfaldsvinkel præger iøvrigt slet ikke fremstillingen, der tværtimod er domineret af politiske og militære emner på traditionel vis. De mange erindringer og dagbøger om frontlivet, livet bag fronten og livet under en besættelsesmagt rummer ellers mange muligheder for også at belyse dagliglivet.

At denne rosværdige hensigt hos forfatterne i så ringe grad er blevet opfyldt, hænger måske sammen med, at man har valgt at disponere på den måde, at 101 sider af dette bind giver en redegørelse for problemerne før krigen. Derved bliver der meget mindre plads til at skildre og drøfte forholdene under krigen. Til gengæld er ca. 100 sider ikke meget, når man vil behandle så omfattende problemer som udbruddet af Anden Verdenskrig og tilmed har den ambition også at inddrage forskningens debat. Resultatet er blevet, at perioden 1918-1938 i forhold til de komplicerede problemer behandles meget kort, medens vi hører for lidt om alt det interessante, som Hans Kirchhoff giver os appetit på i sit afsnit, ikke mindst om de vidt forskellige forhold i de besatte lande. Skildringerne af den tyske politik i Frankrig, Jugoslavien og Tjekkosllovakiet kunne godt have været langt mere udførlige. Det betones i forordet, at for de fleste mennesker blev livet levet inden for normalitetens rammer, men det var – som det i al sin gru fremgår af Kirchhoffs afsnit – bestemt ikke tilfældet for de millioner af mennesker, der boede i øst, hvad enten det var i Baltikum, Sovjet, Polen eller Jugoslavien.

I lighed med Sven Henningsens værk er der ingen henvisninger til, hvorfra citater eller forskningsdebatten er taget. Denne sløring af kilderne, der nok skal være læservenlig, er egentlig besværlig for den læser, der godt vil vide, hvilke historikere, der hentydes til. Enkelte navne i teksten havde nu ikke optaget meget plads. Værkets standard er høj. Læseren får god besked, der er mange præcise oplysninger og glimtvis får vi indblik i forskningsdiskussionen. Forfatterne giver også deres eget bud på tolkninger. I betragtning af de mange forhold, der nævnes, er der kun få direkte fejl. Tolkninger kan altid diskuteres, og man kan også pege på forhold, der ikke nævnes.

Det forekommer mig at være et hovedproblem ved værkets tolkninger, at forfatterne ikke er enige i synet på Hitler og nazismen. Det er som om den Hitler og den nazisme, der skildres før 1938, eventuelt før sommeren 1941, er en helt anden end den, der skildres for tiden efter sommeren 1941, dog angående Polen allerede fra september 1939. Selv om begge forfattere nævner, at Hitler og de ledende nazister næppe handlede efter en *masterplan*, så er der en meget stor forskel i deres analyse af Hitler og nazismen.

Kirchhoff betoner, og med rette, i stærke vendinger, at krigen var nazismens egentlige element og natur, og dens politik var præget af fanatisme, dogmatik og det revolutionerende racesyn, der adskilte sig fra den wilhelmske tids ideer om *Grosswirtschaftsraum*, at Hitler førte en tilintetgørelses- og racekrig i Sovjet, at der nok var organrivalisering i nazistaten, men at Hitler altid var suveræn om udenrigspolitik og

militærpolitik, at Hitler var den drivende kraft i jødepolitikken, der set i lyset af krigens behov for ressourcer, var hverken rationel eller pragmatisk, at taktikken kunne skifte, men aldrig målet, at Hitler altid var tro mod raceideologien, og at den nazistiske politik under krigen betød en fortrængning af den konservative elite i Tyskland (bureaukratiet, generalerne) på bekostning af den radikale nazipolitik (s. 235-237, 241-42, 291, 311). Kirchhoff taler om Hitlers patologiske slaverhad.

Den Hitler, der fremstår af Henning Poulsens afsnit, er en helt anden. Bestræbelsen er tydeligvis at gøre Hitler til en normal politiker – og dermed bliver der for det første ingen sammenhæng med den politiker, vi oplever i Kirchhoffs afsnit, og for det andet mister belysningen af Hitlers politik i 1930'erne en vigtig dimension. Inspirationen til denne tolkning, og det gælder helt ned i ordvalget, er A. J. P. Taylors værk *The Origins of the Second World War*, 1961, men det er dog interessant at se, at Taylors tolkninger, der iøvrigt som oftest er meget tvivlsomme, ikke følges fuldt ud. Derved bliver fremstillingen uklar. Det ses f.eks. i konklusionen s. 101, hvor man læser vendingen »at storkrigen for så vidt udbrød ved et uheld«, samtidig med at det også siges, at krigen mod Polen var en forberedelse til opgøret mod vestmagterne. På den ene side gennemgår Henning Poulsen en række nøgledokumenter, der for længst er blevet endevendt i forskningen, og påpeger – delvis som Taylor – gang på gang, at her kan man ikke finde tegn på krigsplaner, men alligevel mener han, jvf. titlen »Hitlers Krig«, i en række af sine konklusioner, at Hitler sigtede på krig (s. 35, 52, 153). Der er vel få politikere, der som Hitler længe før sin tiltræden som rigskansler så udførligt har fremlagt sine politiske visioner, både om de interne forhold i Tyskland, og ikke mindst om udenrigspolitikken. Men Henning Poulsen bruger (s. 180, 198) om Hitlers skrifter fra 1920'erne Taylors vending »dagdrømme« (Taylor, s. 98), og tillægger dem ringe vægt for tiden 1933-39. Medens Kirchhoff forståeligt nok for sit tidsrum 1939-44 bruger megen plads på at betone Hitlers racesyn, ja så kommenterer Henning Poulsen sært nok i sin gennemgang af Hitlers tale til generalerne 3. feb. 1933 netop *ikke* det meget interessante udsagn, som han dog citerer, nemlig at Hitler talte om hensynsløs fortyskning af nyt livsrum i øst (s. 33-35). Tværtimod betoner forfatteren gang på gang, at *Lebensraum* i øst betød alt andet end Rusland. Sproget strækkes til sin yderste grænse, når Henning Poulsen karakteriserer Hitlers politik som »målrettede improvisationer« (s. 180). Medens Hitler hos Kirchhoff karakteriseres som fanatisk, patologisk og hadende, så er han hos Henning Poulsen f.eks. s. 35 »lidt mere ædruelig« end en person med vilde erobrerdømme, i tanken bevægede han sig ikke uden for det europæiske kontinent. Og det vil for Hennings Poulsen ikke sige

Rusland. For forfatteren var det Hitlers hovedhensigt at slå Frankrig og senere England (s.35, 101, 180). Det falder godt i tråd med denne tolkning, og iøvrigt også med Taylors syn (s.98), at Hitler og Weimartidens langvarige udenrigsminister G.Stresemann (1923-29) var politikere af samme støbning (s.36). Denne vurdering er imidlertid uden nogen basis i den store moderne speciallitteratur om Stresemann. Der er en afgrund mellem Stresemanns forestillinger om international politik efter 1918 og især om østpolitikken, og så de Hitlerske forestillinger.¹ Sært nok overser Henning Poulsen iøvrigt den interessante overgangsperiode mellem Stresemann og Hitler bestående af kanslerne H.Brüning, von Papen og general von Schleicher.

Når Henning Poulsen – og Taylor – med nogen ret kan fremhæve en række opportunistiske, pragmatiske træk hos Hitler som udenrigspolitikker mellem 1933 og 1939, så kan det jo skyldes, at Hitler netop i den periode, hvor Tyskland ikke endnu stod så stærkt, havde behov for at sløre sine hensigter. Den radikale Hitler under krigen er, når man ser hans tidlige skrifter og iøvrigt også en del udsagn fra ham som rigskansler, ikke nogen »ny« Hitler.²

Det passer ind i dette syn, at der bruges megen plads til at forklare, hvor umulig Versaillesfreden var i det østlige og sydøstlige Europa. Men var den så umulig? Det afgørende var vel, at nogle stormagter, Sovjet og Tyskland, ikke ville acceptere hverken denne eller andre ordninger, der mindskede deres magt fra før 1914. Politikerne i Versailles var udmærket klar over, at man kunne have lavet en rent magtpolitisk ordening, og så ville man ikke have beskåret stormagterne så meget, men til gengæld have svigtet de idealer, man efterhånden havde ført krigen for. En accept af det rene stormagtssyn stred helt mod tidsånden, der krævede national selvbestemmelsesret. Iøvrigt undrer det, at Henning Poulsen, der selv s.29 konkluderer, at Tysklandsproblemet var det vigtigste, ikke behandler den engelsk-franske modsætning herom allerede på Versailleskonferencen i stedet for den meget vidtløftige beskrivelse af forholdene i det østlige Europa, der ikke i sig selv var nogen fare for freden.

Det kan bemærkes, at det ikke er rigtigt, at den polske regering 1919-1920 krævede hele Teschen. Man begrænsede sig fra starten til de rent nationale krav, det polsk beboede Teschen, som tjekkerne imidlertid

¹ Om Stresemanns østpolitik se f.eks. Harald von Riekhoff: *German - Polish Relations 1918-1933*. Baltimore & London, 1971.

² Hitlers frådende had til jøder ses med forfærdende styrke i en stribe af hans tidlige, også offentlige skrifter og taler, jvf. Eberhard Jäckel & Axel Kuhn (Hrg.): *Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen 1905-1924*. 1980. Se også Hitlers hemmelige tale til partifolk i Sonthofen, 23. november 1937; Henry Picker: *Hitlers Tischgespräche*. 3. udg. 1976, s. 481-490.

januar 1919 erobrede dele af – helt i strid med de allieredes egen politik. I Teschen-sagen havde den polske regering klart nationalitetsargumentet på sin side, men de allierede valgte her, af mange grunde, den økonomisk-politiske argumentation til fordel for Tjekkoslavakiet (s. 14).³

Det er ikke muligt her at diskutere enkeltheder i de mange tolkninger, men det skal bemærkes, at både i Henning Poulsens og i Hans Kirchhoffs afsnit er der en tendens til at behandle Sovjets politik med stor tilbageholdenhed. Her er kildesituationen den modsatte af den vedrørende Hitler og nazisternes hensigter, idet vi ved meget lidt om Stalins interne overvejelser. Alligevel er der for tidsrummet til september 1939 ingen antydninger af andre tolkninger af sovjetisk udenrigspolitik end dem fremstillingen nævner, nemlig at den var defensiv. Her er ingen omtale af følere, både i 1920'erne og 30'erne, fra Sovjet til Tyskland om et samarbejde, f.eks. mod Polen (1924-25), som kendes fra tyske kilder. Adam Ulams tolkning, at Sovjets holdning i 1939 måske mere var at sikre en krig, men uden sovjetisk deltagelse, end at afværge en krig, nævnes ikke.⁴ Argumentationen omkring Sovjets politik angående München er meget spinkel (s. 77) og måske ikke rigtig.⁵ Med den valgte tolkning af Sovjet bliver den engelsk-franske politik i 1939 gjort til syndebuk for det fejlslagne forsøg på at stoppe Hitlers angreb på Polen. Ingen af forfatterne skildrer den sovjetiske politik i det besatte østlige Polen 1939-41 eller deportationen fra de baltiske stater. En vurdering af den amerikanske udenrigspolitik over for Europa siden 1918 findes ikke i denne fremstilling.

Henning Poulsen betoner med rette, at Neville Chamberlain ikke var nogen svag politiker, der viftede med fredspaplyen, men en modig, ja snarest overmodig politiker med en fast opfattelse. Det er dog påfaldende, at Henning Poulsen (s. 85) vil bortforklare Chamberlains klare offentlige ord i marts 1939 om, at han nu mente, at Hitler ville dominere verden. Jeg tror ikke, at der heri lå en taktisk formulering af hensyn til USA, som Chamberlain tog meget lidt hensyn til, men en ægte frygt. England var jo selv en verdensmagt. Vendingen – som Henning Poulsen ikke kan bruge i sin Hitlertolkning – ses også i en række interne engelske udsagn foråret 1939. Sagen var snarere den, at den engelske ledelse efter indmarchen i hele Tjekkoslavakiet marts 1939 forstod, at Hitler ville mere end han

³ Piotr Wandycz: *France and Her Eastern Allies 1919-1925*. Minneapolis, 1962, s. 75-104.

⁴ Martin Walsdorf: *Westorientierung und Ostpolitik*. 1971 s. 215-223.

Adam B. Ulam: *Expansion and Coexistence*. New York, 1974, s. 270-279.

⁵ Se f.eks. argumenterne hos Ivan Pfaff: *Der Kurswechsel der sowjetischen Mitteleuropapolitik nach der Rheinlandsbesetzung*, i *Zeitschrift für Ostforschung*, 1986, no. 1, s. 67-108, der hviler på politbureau – mødereferater, der 1934-37 tilflød gesandten i Wien, von Papen.

sagde, nemlig verdensherredømmet. For den engelske ledelse var de tyske sejre i øst, foråret 1918, et mareridt, der ikke måtte gentages. For Hitler var disse Ludendorffske magtdrømme derimod et hovedmål, og de blev kombineret med hans racesyn.⁶

Gennemgangen af krigen 1939-41 fører os rundt på fronterne, fra Polen til Skandinavien og videre til vestfronten (Frankrig, Belgien, Holland), invasionsforsøget mod England og til sidst til foråret 1941 til Balkanfronten. Den finsk-sovjetiske krig 1939-40 og krigen i Afrika nævnes også. Den veloplagte skildring giver mange interessante iagttagelser og beskriver bl.a. landenes teknik og planer bag politikken.

Hans Kirchhoffs to forskellige afsnit om den tyske og også lidt om den italienske besættelsespolitik og om jødepolitikken er præget af en anderledes klarhed end Hennings Poulsens afsnit. Han betoner det 3. Riges altdominerende vilje til at udbytte og beherske (s. 235), men skildrer også de betydelige varianter i den tyske besættelses forløb alt efter det geografiske område. Danmark omtales flere gange som et land, der relativt fik en meget mild behandling. Der lægges ikke skjul på de mange naziorganers indbyrdes modstridende politik i de enkelte lande, men momentet overbetones ikke, og Kirchhoff tvivler ikke på, at Hitler var den drivende kraft, motoren, i både terroren, racepolitikken og jødeudryddelserne. Det er oplysende og medrivende historieskrivning, men emnet vækker også til stærke følelser. Det er muligt, at Hitlers syn på slaverne var mere nuanceret end det fremstilles her, men emnet er egentlig ikke vel undersøgt. En polsk fascismeforsker har for nylig gjort opmærksom på de betydelige svingninger i Hitlers opfattelse dels af polakkerne, dels af de forskellige slaviske folk, som han ikke betragtede som ens.⁷ Kirchhoff betoner, ud fra sin brug af forfatterne Adam og Schleunes, meget den manglende sammenhæng i nazisternes jødepolitik, fra spontane aktioner over systematisk lovgivning imod jøderne over udvandringspolitik til masse mord. Kirchhoff er selv forsigtig med at fastslå, hvornår Hitler besluttede sig for masse mordene (nok efteråret 1941), men kunne måske mere have inddraget diskussionen om Hitlers krasse udsagn i rigsdagen januar 1939, dvs. et halvt år før krigen, som han tilmed gentog flere gange offentligt under krigen, omend altid med den forkerte datering til september 1939. Ian Kershaw, som forfatterne

⁶ Francia, 1974. Band 2. München, 1975: Gottfried Niedhart: Die Britisch – Französische Garantieerklärung für Polen vom 31. März 1939: Aussenpolitischer Kurswechsel der Westmächte? Se især s. 608, 617-618. – Om nazismen og de historiske forudsætninger for Lebensraum ideologien i nyere tysk historie, s. Woodruff D. Smith: The Ideological Origins of Nazi Imperialism. Oxford University Press, 1986, især s. 235-237, 241-243.

⁷ Jerzy Borejsza: Antyslawizm Adolfa Hitlera. Czytelnik. Warszawa, 1988.

bruger, betoner i sit kapitel om Hitler og jøderne netop dette forhold, at Hitler under krigen offentligt bekendte sig til den hårde adfærd over for jøderne, hvad han af taktiske grunde ikke havde gjort siden midten af 1920'erne, hvor antimarxismen blev hovedtemaet.⁸

De knappe bemærkninger side 315 og 318-319 om den polske modstandshærs, AKs, forhold til jøderne er i betragtning af den voldsomme debat, der er om dette tema, meget summariske og næppe rimelige. Det værk, som Kirchhoff tydeligvis bruger, af Yisrael Gutman, fremhæver flere gange, bl.a. i polemik med Ringelblum, hvis optegnelser fra Warszawa-ghettoen forf. bruger, (f.eks. Gutman, sider 256-257, 322-323, 355-356) at AK forår 1943 selv havde meget få våben, hvilket jo også sås i 1944, at AK trods meget hårde straffe hjalp jøderne, og at den illegale polske presse fra januar 1943 beundrede den jødiske modstand.⁹

Blandt de få direkte fejl i bind I skal nævnes: Sovjet blev medlem af Folkeforbundet i 1934, ikke i 1933 (s.20), aftalen om den fuldstændige Rhinrømning blev indgået i 1929 med virkning fra 1930 og ikke ved Locarno-aftalen i 1925 (s.25 og endog gentaget i billedteksten s.26), dokumentet s.300 med Görings fuldmagt til Heydrich var af 31.juli 1941, ikke 31.juni. Citatet s.261 er dunkelt – det angives at være Hitlers udsagn til sine arméchefer før Polenfelttoget, men svarer ordret til Hitlers udsagn til partifolk ifølge M.Bormanns notat af 2.oktober 1940! (IMT, bind 39, s.425-429). Bare en antydning af en kildehenvisning ville her have været nyttig!

Bind I giver, trods de her anførte kritiske bemærkninger, en velskrevet og kompetent indføring i emnets problemer. Når Hitlers politik har ført til så forskellige tolkninger, hænger det måske sammen med den iagttagelse, som hans arkitekt og rustningsminister Albert Speer gjorde i Spandau fængslet, at af de mange modsatte træk, han så i Hitlers personlighed, var det fælles i det hele hans uigennemskuelighed og hans uoprigtighed.¹⁰ Såvel i samtiden som i eftertidens debat har dette vanskeliggjort en forståelse af hans og nazismens hensigter.

Kay Lundgreen-Nielsen

⁸ Ian Kershaw: The 'Hitler Myth'. Image and Reality in the Third Reich. Oxford, 1987, s.225-252.

⁹ Om den hidsige debat om det polsk-jødiske forhold se f.eks. Slavic Review, 1987 Fall-Winter, s.568-590, en diskussion mellem David Engel og Richard C.Lukas.

¹⁰ Albert Speer: Spandauer Tagebücher. 1975, s.634, 4.maj 1965.